

Зіставлення основ Шекспірової гри слів в оригіналі та українських перекладах

О. З. Олексин

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

*Corresponding author. E-mail: olia_olex@yahoo.com

Paper received 25.03.16; Accepted for publication 10.04.16.

Анотація. У статті проведено контрастивний аналіз основ Шекспірової гри слів у тексті оригіналу та його перекладах. Увагу зосереджено на типових основах для гри слів: полісемії, омонімії, спільнокоренових лексемах, паронімії, синонімії, антонімії, малапропізмах. Розглянуто їхні конвергентні та дивергентні риси, які зумовлені типологічними відмінностями англійської та української мов. Виявлено вплив дивергентних ознак основ гри слів на використання певного перекладацького методу чи трансформації при відтворенні цього риторичного звороту українською мовою.

Ключові слова: контрастивний аналіз, дивергентні риси, конвергентні риси, Шекспірова гра слів, основи гри слів, переклад.

Вступ. Твори В. Шекспіра, які не втрачають своєї актуальності, вже не одне століття є об'єктом вивчення багатьох науковців. Виник навіть окремий напрям дослідження – шекспірознавство, що поєднує напрацювання з різних галузей, серед яких і перекладознавство. П'єси драматурга привертають увагу не тільки своєю високою літературно-естетичною та культурною вартістю, а й ідіостилем автора, який поєднує у собі численні мовні засоби, серед яких чільне місце займає гра слів. Аналіз різножанрових драматичних творів показує, що використання гри слів характерне як для комедій, так і для трагедій та історичних хронік. Гра слів – це гра, якою в епоху королеви Єлизавети цікавилися серйозно. Для сучасників драматурга гра слів була авторитетним засобом красномовства, оскільки її можна було знайти у Біблії, церковних проповідях, творах античних авторів, тому сама епоха та освіта вплинули на те, що В. Шекспіру судилося “грати словами” [12, с. 9]. Англійська мова та її можливість у той період слугували “захопленням для людей з уявою” [11, с. 8].

За визначенням О. Тараненка: “гра слів – це спеціальне використання звукової, лексичної або граматичної форми слів, а також частин слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтується на зіставленні й переосмисленні, обігранні близькозвучних або однозвучних мовних одиниць з різними значеннями” [5, с. 37]. Відтворення Шекспірової гри слів в українських перекладах складається з кількох етапів – її ідентифікації та інтерпретації у тексті оригіналу (на відміну від багатьох інших мовних засобів, які експліцитні у тексті і не потребують додаткових зусиль, щоб їх віднайти, гра слів може бути прихованою від сучасного читача) та власне перекладу, що є результатом інтерпретативних можливостей перекладача. Головні труднощі перекладу гри слів полягають у значних відмінностях її основ в англійській та українській мовах, звідси впливає важливість проведення їхнього контрастивного аналізу.

Аналіз попередніх досліджень. Шекспірова гра слів в англо-українській площині ще не була предметом окремої контрастивної розвідки. Із цього випливає актуальність роботи та мета дослідження, яка полягає у зіставленні основ Шекспірової гри слів в оригіналі та українських перекладах. Матеріалом слугують комедія “The Taming of the Shrew”, трагедія

“Romeo and Juliet” та історична хроніка “Henry IV” та їхні українські переклади, виконані П. Кулішем, І. Кочергою, Ю. Лісняком, І. Стешенко, В. Мисиком, А. Гозенпудом, І. Костецьким, Д. Паламарчуком та Т. Осьмачкою. При розгляді мовних засобів, за допомогою яких будується гра слів, використовуємо праці М. Кочергана [3], О. Пономаріва [4], І. Арнольд [1]. Основні методи дослідження включають контрастивний аналіз, перекладознавчий аналіз, аналіз словникових дефініцій та процедуру кількісних підрахунків. У цій роботі зіставлення основ гри слів англійської та української мов, яке допомагає виявити її конвергентні та дивергентні риси, має практичний характер. Його результати мають важливе значення при аналізі оригіналу та перекладів адже вони допомагають пояснити використання певного перекладацького методу чи трансформації при відтворенні цього риторичного звороту у цільовому тексті.

Виклад основного матеріалу. Існування конвергентних рис зумовлено подібністю природи цього мовного явища. Так, у зіставлюваних мовах гра слів – це риторичний зворот, який, виконуючи низку важливих функцій, є потужним виражальним засобом твору. В обох мовах він будується на фонетичному, лексичному та синтаксичному рівнях. При його створенні використовуються частини слів, слова, вільні, усталені словосполучення та фразеологізми. Спільними є також найпоширеніші основи гри слів, а саме полісемія, омонімія, спільнокореневі лексеми, паронімія, синонімія, антонімія, малапропізми. Дивергентні риси гри слів зумовлені типологічною відмінністю англійської та української мов, адже аналітичність чи синтетичність мови впливає на особливості побудови цього риторичного звороту та різну частотність його видів. Розгляд основи гри слів посідає важливе місце у процесі перекладацького аналізу відтворення цього мовного явища українською мовою, саме тому ми обрали її об'єктом контрастивного дослідження.

Полісемія – це універсальне мовне явище, яке, однак, реалізується по-різному в англійській та українській мовах. М. Кочерган, опираючись на класифікацію В. Гака, описує типові відмінності реалізації цього явища у різних мовах. Так, спільні закономірності перенесення слів на інші значення мають різну сферу використання, також по-різному використовуються закономірності регулярної полісемії, тобто багатозначності, яка охоплює слова одного лексико-

семантичного поля. У зіставлених мовах не збігаються групи слів і окремі слова в межах лексико-семантичних об'єднань, які вживаються у переносних значеннях, а також відрізняються переносні значення слів-відповідників. Дослідник зазначає, що “кожна мова відзначається оригінальністю в характері лексичних переносів, що є відображенням своєрідного способу пізнання навколишнього світу” [3, с. 315]. Гра слів на основі полісемії вживається в обох мовах, але в англійській вона значно поширеніша завдяки великій кількості односкладових та кореневих слів. У процесі розвитку англійської мови, спрощення граматичного рівня компенсувалося ускладненням семантичного, а тому переважна більшість англійських лексем не просто двозначна, а багатозначна. За даними І. Арнольд, перша тисяча найуживаніших англійських слів має 25 тисяч значень, а середня кількість значень для кожного з цих слів – 25 [1, с. 51]. Це дозволяє створити гру слів не лише на обігруванні прямого та переносного значення, а вибудувати різні семантичні площини з їх одночасною актуалізацією, приміром: *PRINCE HENRY: I could be sad, and sad indeed too* [14, с. 208]. За допомогою лексеми *sad* (1) *sorry, sorrowful*; 2) *grave, serious* [13, Т. 2, с. 997]) автор моделює два контексти: принц Генріх, який проводить свій час у розвагах із сумнівною компанією, може не тільки сумувати через батькову хворобу, а й бути серйозним, як личить спадкоємцеві трону. У перекладах Д. Паламарчука та Т. Осьмачки збережено лише одне значення висловлювання: *ПРИНЦ ГЕНРІХ: що сумую і то сумую по-справжньому* [9, с. 277]; *ПРИНЦ ГЕНРІ: що я можу бути і сумним. І то по-справжньому сумним* [10, с. 354]. Полісемантична гра слів з повтором та без повтору компонентів – притаманна саме англійській мові. Це підтверджує аналіз Шекспірових творів, які слугують матеріалом нашого дослідження. Так, на цій основі створено 21 (35 %) гру слів у комедії “The Taming of the Shrew”, 50 (44 %) випадків гри слів у трагедії “Romeo and Juliet” та 95 (53 %) прикладів в історичній хроніці “Henry IV”.

Серед найчастотніших основ гри слів в англійській та українській мовах – спільнокореневі лексеми. Конвергентною рисою є використання дериватів як продуктивного засобу творення цього риторичного звороту в обох мовах. Найпоширенішим типом морфологічного способу словотворення у зіставлених мовах є афіксальний, який поділяється на суфіксальний, префіксальний і префіксально-суфіксальний. Дивергентною рисою є різний дериваційний потенціал слів-відповідників. У морфологічному словотворі англійської мови частка вільних кореневих морфем набагато вища за частку вільних морфем в українській. Англійська деривація – частіше це чисто префіксальне або чисто суфіксальне утворення, в той час як в українській – це префіксально-суфіксальні утворення [2, с. 36], наприклад: *WIDOW: He that is giddy thinks the world turns round.* // *PETRUCHIO: Roundly replied* [14, с. 134] – *ВДОВА: Як голова йде обертом у кого, / Йому здається – крутиться весь світ.* // *ПЕТРУЧЧО: Ну, викрутилась!* [6, с. 143]. В українській мові, на відміну від англійської, система афіксів багатша, зокрема поширеними є суфікси суб'єктивної оцінки:

демінітивні суфікси та суфікси згрубілості, які характерні не тільки для іменників, а й для прикметників та інфінітивів: *А тебе давненько там не помічають, бо твоєю голландськю близну поглинули твої голопуцьки* [9, с. 277]; *Мов олово важке чи річ якась, / Важка сама собою, покотилась [...] / Важенний поштовх бігти* [10, с. 329]. Для побудови гри слів в обох мовах використовується зворотний словотвір, який у творах Шекспіра представлено розчленуванням основ складного слова. Цей спосіб характерніший для англійської мови, приміром: *BAPTISTA: You are welcome, sir.* // *PETRUCHIO: And yet I come not well* [14, с. 128] – *БАПТИСТА: От гарно, що приїхали.* // *ПЕТРУЧЧО: Та сам я / Негарний, правда?* [6, с. 111].

Явища синонімії та антонімії часто слугують основами гри слів у зіставлених мовах. Конвергентною рисою є використання семантичних та стилістичних синонімів, а також однокореневих (дериватних) та різнокореневих (семантичних) антонімів. Проте мови відрізняються складом синонімічних та антонімічних рядів, сферою вживання, семантичними та стилістичними відтінками, наприклад: *MONTAGUE: Away from light steals home my heavy son* [14, с. 169] – *МОНТЕККІ: Мій син сумний тікає від проміння* [8, с. 318]. Улюблені Шекспірові полісемантичні слова-антоніми *light-heavy* відповідають при-наймні чотирьом українським лексемам: *світлий, легкий, сумний, важкий* [13, Т. 1, с. 650; с. 528].

Будується гра слів і на омонімії. О. Пономарів зазначає, що “в омонімії майстрів слова приваблює суперечність між формою і змістом – адже це слова одинакові (звучанням) і водночас різні (значенням). [...] Вони увиразнюють думку, а часом надають мовленню іронічного, гумористичного чи сатиричного забарвлення” [4, с. 49]. Омонімія є універсальним явищем, однак її питома вага в зіставлених мовах неоднакова. Так, в англійській мові вона значно поширеніша, ніж в українській. Це зумовлено особливостями фонетичної і граматичної будови мови: де слова короткі й де поширене явище конверсії, там більше омонімів. В українській мові у порівнянні з англійською зовсім небагато омофонів. Суміжним із омонімією є явище омографії. Оскільки в основі диференціації українських омографів у мовленні лежить наголос, то в українській мові немає односкладових омографів, яких багато в англійській. Українські омографи належать до однієї й тієї самої частини мови, а в англійській до різних [3, с. 321]. Це призводить до того, що англійські омоніми майже неможливо відтворити за допомогою омонімів із подібним значенням в українській мові. Так, у трьох проаналізованих творах із 33 прикладів гри слів на основі омонімії у перекладі основу збережено лише у 2 випадках. Окрім того, Д. Парамарчук та В. Мисик змушені змінити вид омонімії та використати замість омофонів омографи із графічним наголосом на одній чи обох лексемах: *CHIEF JUSTICE: For what sum?* // *HOSTESS: It is more than for some, my lord; it is for all, all I have* [14, с. 279]. – *ВЕРХОВНИЙ СУДДЯ: На яку суму?* // *ХАЗЯЙКА: Того, мілорде, ні в яку суму не вбгати* [9, с. 273]; *ROMEO: You have dancing shoes with nimble soles; I have a soul of lead* [14, с. 171]. – *РОМЕО: у вас взуття танечне й хода туга. А в мене в серці туга* [7, № 9, с. 16].

Продуктивною основою для творення гри слів у зіставлених мовах є паронімія. Гра слів на основі цього мовного явища має чи не найбільше конвергентних рис, адже активно використовується в обох мовах. О. Пономарів вважає, що в українській мові “паронімія для створення каламбурів виявляється набагато придатнішою, ніж омонімія, оскільки близькість звучання, а не точний звуковий збіг дає більші можливості для змалювання відповідних ситуацій. У паронімів ширші можливості асоціативних зв'язків. Одна із стилістичних функцій паронімів – семантичне переключення. Звукова близькість значеннєвотвірних слів дає можливість розширити політ думки, змалювати яскравішу картину, насичену образами. Паронімія забезпечує музичність фрази” [Пономарів, с. 52], як от: *TRANIO: Let's be no stoics, nor stocks* [14, с. 121]. – *ТРАНЬІО: все ж не будьмо / Як стоїку чи стояку дубові* [6, с. 79]; *VINCENTIO: 'Tis a good hearing, when children are toward*. // *LUCENTIO: But a harsh hearing, when women are forward* [14, с. 135]. – *ВІНЧЕНЦЮ: Як любо нам, коли дитина чемна! // ЛЮЧЕНЦЮ: Зате дружина з норовом – нікчемна* [6, с. 148]; *CHIEF JUSTICE: should have his effect of gravity*. // *FALSTAFF: His effect of gravity, gravity, gravity* [14, с. 277]. – *ВЕРХОВНИЙ СУДДЯ: мусив би додавати вам поваги*. // *ФАЛЬСТАФ: Еге-ж: ваги, ваги, ваги* [9, с. 265]. – *ВЕРХОВНИЙ СУДДЯ: повинно б гідне обличчя вбачати*. // *ФАЛСТАФ: гідне обличчя не вбачають, а вмачають* [10, с. 338]. Слова-пароніми слугують джерелом малапропізмів, неправильно вживаних слів, що створюють гумористичний ефект та виступають засобом характеристики персонажів у творах В. Шекспіра, наприклад (у круглих дужках подано правильну лексему): *HOSTESS: and he's*

indited (invited) to dinner. [...] let him be brought in to his answer [14, с. 279]. – *ХАЗЯЙКА: А по тому цілювсья обідати в корчмі. [...] притягніть його до відповідності (відповідальності)* [9, с. 272]. – *ХАЗЯЙКА: І це наймирений був поснідати. [...] нехай його притягнуть до відповідальності* [10, с. 347]; *HOSTESS: you are in an excellent good temporality (temper/temperality): your pulsidge (puls) beats as extraordinarily (ordinarily) as heart would desire, [...] and that's a marvelously searching wine, and it perfumes (perfuses) the blood ere one can say. [...] How do you now?* [14, с. 281]. – *ХАЗЯЙКА: тутки найліпша температура. Пульзик ваш б'ється, що краще й не бажати. [...] А винце ж нівроку проймальне та пахує. [...] Ну, то як ви почуваетесь?* [9, с. 284]. – *ХАЗЯЙКА: Ось тут, серденько, найкраща тімпература, їйбо. Ходіть, ваш пульси б'ється, як ліпше й не бажати. [...] А вино ж таки чудове, чи не так? [...] А що вже запахує! А кров ворухить [...]. Ну, то як ви чувствуетесь?* [10, с. 363].

Висновки. Гра слів в англійській та українській мовах має низку спільних та відмінних рис, особливо у площині основ, які використовуються для її побудови. В. Шекспір творить гру слів за допомогою полісемії, спільнокореневих лексем, синонімів, антонімів, омонімів та паронімів. В оригіналі та перекладі Шекспірова гра слів будується на фонетичному, лексичному та синтаксичному рівнях з використанням частин слів, слів, словосполучень та фразеологізмів. Дивергентні риси гри слів зумовлені типологічними відмінностями англійської та української мов. Найбільше таких дивергентних рис знаходимо в омонімічній та полісемантичній грі слів, що, за нашими спостереженнями, впливає на її відтворення у перекладі і вимагає значних творчих зусиль перекладача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка : Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. и доп. / И.В. Арнольд. – М. : Высш. Шк., 1986. – 295 с.
2. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов / Л. Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 248 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : Підручник / М. П. Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. – 424 с.
4. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови : Підручник. – 3-тє вид. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
5. Тараненко О. Гра слів / О. Тараненко // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 37–41.
6. Шекспір В. Приборкання норовливої / В. Шекспір ; пер. з англ. Ю. Лісняка // Шекспір В. Твори : У 6 т. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 2. – С. 67–148.
7. Шекспір В. Ромео і Джульєтта / У. Шекспір ; пер. з англ. В. Мисика // Прапор. – № 9-10. – 1986. – С. 3–41; С. 8–55.
8. Шекспір В. Ромео і Джульєтта / В. Шекспір ; пер. І. Стещенко // Шекспір В. Твори : У 6 т. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 2. – С. 311–413.
9. Шекспір В. Генріх IV / В. Шекспір ; пер. Д. Паламарчука // Шекспір В. Твори : У 6 т. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 3. – С. 162–348.
10. Шекспір В. Трагедія Макбета. Король Генрі IV / В. Шекспір ; пер. з англ. Т. Осьмачки. – Мюнхен : Видання “На горі”. Сер. “Світовий театр”, 1961. – С. 446 с.
11. Evans B. I. The Language of Shakespeare's Plays / B. I. Evans. – Abingdon : Routledge, 2005. – 190 p.
12. Mahood M. M. Shakespeare's Wordplay / M. M. Mahood. – London, New York : Methuen, 1957. – 192 p.
13. Schmidt A. Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary. In 2 Volumes / A. Schmidt. – New York : Dover Publications, Inc., 1971. – Vol.1 – 772 p. Vol. 2 – 740 p.
14. Shakespeare W. The Complete Works / W. Shakespeare. – New Lanark : Geddes & Grosset, 2002. – 751 p.

REFERENCES

1. Arnold I. V. Lexicology of the modern English language : A textbook for universities and faculties of foreign languages. – 3-edition / I. V. Arnold. – Moscow : Vysshaya shkola, 1986. – 295 p.
2. Verba L. H. Comparative lexicology of the English and Ukrainian languages / L. H. Verba. – Vinnytsia : Nova knyha, 2008. – 248 p.
3. Kocherhan M. P. The basics of contrastive linguistics : Textbook / M. P. Kocherhan. – K. : Publishing center “Akademia”, 2006. – 424 p.
4. Ponomariv O. D. Stylistics of the modern Ukrainian language : Textbook. – 3-rd edition. – Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2000. – 248 p.
5. Taranenko O. Wordplay / O. Taranenko // Word culture. – 1997. – Vol. 50. – P. 37–41.

6. Shakespeare W. The taming of the Shrew / W. Shakespeare ; transl. by Yu. Lisniak // Shakespeare W. Works : In 6 vol. – Kyiv : Dnipro, 1985. – Vol. 2. – P. 67–148.
7. Shakespeare W. Romeo and Juliet / W. Shakespeare ; transl. by V. Mysyk // Flag. – № 9-10. – 1986. – P. 3–41; P. 8–55.
8. Shakespeare W. Romeo and Juliet / W. Shakespeare ; transl. by I. Steshenko // Shakespeare W. Works : In 6 vol. – Kyiv : Dnipro, 1985. – T. 2. – С. 311–413.
9. Shakespeare W. Henry IV / W. Shakespeare; transl. by D. Palamarchuk // Shakespeare W. Works : In 6 vol. – Kyiv : Dnipro, 1985. – Vol. 3. – P. 162–348.
10. Shakespeare W. Macbeth tragedy. King Henry IV / W. Shakespeare ; transl. by T. Osmachka. – Munich : Publishing house “Na hori”, 1961. – 446 p.
11. Evans B. I. The Language of Shakespeare’s Plays / B. I. Evans. – Abingdon : Routledge, 2005. – 190 p.
12. Mahood M. M. Shakespeare’s Wordplay / M. M. Mahood. – London, New York : Methuen, 1957. – 192 p.
13. Shakespeare W. The Complete Works / W. Shakespeare. – New Lanark : Geddes & Grosset, 2002. – 751 p.
14. Schmidt A. Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary. In 2 Volumes / A. Schmidt. – New York : Dover Publications, Inc., 1971. – Vol.1 – 772 p. Vol. 2 – 740 p.

Contrasting Shakespeare’s wordplay bases in the original and its Ukrainian translations

Oleksyn O.

Abstract. The article includes contrastive analysis of Shakespeare’s wordplay bases in the original text and its translations. It particularly focuses on typical bases of wordplay such as polysemi, homonymy, cognate words, paronyms, synonyms, antonyms, malapropisms. The article discusses convergent and divergent features which are stipulated by typological differences of the English and Ukrainian languages. It also explains the influence of wordplay divergent features on the use of a certain translation method or transformation in the process of rendering this rhetorical figure into the Ukrainian language.

Keywords: *contrastive analysis, divergent features, convergent features, Shakespeare’s wordplay, wordplay bases, translation.*

Сопоставление основ игры слов Шекспира в оригинале и украинских переводах

О. З. Олексин

Аннотация. В статье проведен контрастивный анализ основ игры слов Шекспира в тексте оригинала и его переводах. В центре внимания – основы игры слов: полисемия, омонимия, однокоренные лексемы, паронимия, синонимия, антонимия, малапропизмы. Рассмотрены их конвергентные и дивергентные черты, которые обусловлены типологическими различиями английского и украинского языка. Раскрыто влияние дивергентных черт основ игры слов на использование определенного метода или трансформации при воспроизведении этого риторического оборота в украинских переводах.

Ключевые слова: *контрастивный анализ, дивергентные черты, конвергентные черты, игра слов Шекспира, основы игры слов, перевод.*